

УДК 821.161.2

**МОТИВ ПОКУТИ/ПОРЯТУНКУ В ОПОВІДАННІ
ІВАНА ФРАНКА «ТЕРЕН У НОЗІ»****Н. М. Вівчарик**

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра української літератури; 76018, м. Івано-Франківськ,
вул. Шевченка, 57; тел. +380(342)59-60-74; e-mail: kaf.lit@ukr.net*

У статті проаналізовано жанрові, сюжетно-композиційні особливості оповідання І. Франка «Терен у нозі». Доведено, що заголовок твору виступає первинним ідейно-смісловим сигналом, який активізує як релігійний, так і фольклорний контекст. Проілюстровано, що принцип параболи, який використовується у оповіданні, дозволив письменнику поєднати дві віддалені у часі події і “прочитати” їх крізь призму мотиву покути/порятунку. Образ тернової колючки символізує неминучі випробування, які проходить кожна людина, пізнаючи життєві істини. Іванові Франку вдалося у малій прозовій формі переповісти усю історію “переродження” героя, психологічно вмотивувавши її.

Ключові слова: жанр, оповідання, заголовок, сюжет, композиція, парабол, герой, психологізм.

Постановка наукової проблеми та її значення. Кінець XIX – початок XX століття в українській літературі пов’язаний із шукання нових форм та засобів зображення дійсності, з метою якомога сильнішого впливу на читача. Письменники усвідомили, що кордони літературних родів та жанрів не є абсолютними, а здатні до трансформації, синтезу, взаємопроникнень. Таким чином активізувався процес пошуків «нового бачення» світу, оновлення художньої техніки, відмови від копіювання навколишньої дійсності.

І. Франко вказував, що “нова белетристика се незвичайно тонка і філігранна робота...”^{*} [т. 41, с. 526]. Одна із найгрунтовніших розвідок про художню майстерність І. Франка, його новаторство у малих прозових належить І. Денисюку. У монографії «Розвиток української малої прози XIX-початку XX століття» дослідник вказав на те, що Франкові тексти ілюструють характерну для літератури кінця XIX – початку XX століття художню модель, що поєднує у собі ознаки кількох жанрів, а це впливає на манеру художнього викладу. Значний внесок у дослідження доробку І. Франка належить науковцям Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника, зокрема Р. Голоду,

---

^{*} При посиланні на праці та художні твори І. Франка користуємося збір. творів у 50 томах. Тут і надалі вказуємо том і сторінку.

Р. Піхманцю, С. Хоробу, проте мала проза І. Франка і досі потребує детального аналізу, який допоміг би осмислити жанрову, композиційну специфіку творів. Г. Вервес стверджує, що потрібно відкинути надто засоціологізовані трактування тематики і проблематики Франкової прози, а звернути увагу на “новаторство в галузі віднайдення оригінальних засобів психологізації образів, філософського трактування фольклору, раціонального використання міфології, застосування всеосяжної параболи тощо...” [2, с. 254]. Усе це вказує на **актуальність** наукової розвідки.

Нашою **метою** є дослідження мотиву покути/порятунку в оповіданні І. Франка «Терен у нозі», яке належить до гуцульського циклу. Реалізація цієї мети передбачає виконання конкретних **завдань**: аналіз жанрової специфіки твору, його сюжетно-композиційних особливостей, засобів характеротворення, символів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Гуцульська тематика у доробку І. Франка не випадкова, оскільки понад десять років (1901-1914 рр., окрім 1905 і 1908 рр.) Іван Франко приїжджав до Криворівні, де спостерігав за життям, побутом, звичаями населення. Письменник, як і Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Гнат Хоткевич, любив гостювати у Зеновії Бурачинської (1843-1909), яка збирала фольклорні матеріали, займалася громадською діяльністю. Існують припущення, що окремі сюжети гуцульських оповідань з’явилися завдяки її розповідям.

«Терен у нозі» це перше оповідання Івана Франка з гуцульського циклу. Німецькомовний варіант був написаний на початку 1902 року для віденської газети «Die Zeit». Напружений сюжет, психологізм, несподівана розв’язка дали підставу редакції назвати цей твір новелою. У 1906 році «Терен у нозі» надруковано українською мовою у «Літературно-науковому віснику». Згодом у 1907 році Іван Франко, суттєво не змінивши основної концепції свого оповідання «Терен у нозі», написав однойменну поему, присвятивши її “пам’яті Зіновії Бурачинської”, а у 1913 році, перебуваючи у Криворівні, доопрацював твір, збільшивши його вдвоє; у вересні 1914 року письменником дописані 798-816 рядки. Отже, понад десятиліття гуцульський сюжет із елементами містики тримав митця у своєму “магнітному” полі.

Дослідники не одноразово вказували на те, що назви творів можуть допомогти реципієнту знайти “ключі” для їх глибшого прочитання. Про особливу роль заголовка-“рамки” писав Ю. Лотман, вказуючи на своєрідну проблему “кордону” художнього тексту. Вчений провів паралель між способами обрамлення літературних і живописних творів [9, с. 255-285]. Специфіка титлу в тому, що він є елементом структури тексту, і, займаючи визначальну позицію, належить до тих композиційним елементів, які привертають підвищену увагу читача. Теоретичний аспект «називання» творів висвітлено у працях Т. Бойцова, Л. Грицюк,

І. Кошевої, С. Кржижановського. Останній у своїй праці «Поетика заголовка» запропонував одну із типологічних моделей характеристики типів творів.

Назва оповідання І. Франка «Терен у нозі» може трактуватися як буквально, так і алегорично, адже заголовок твору “виступає тим первинним ідейно-смісловим сигналом, який налаштовує реципієнта на необхідне для автора сприйняття інтерпретації сюжету (образу, мотиву), а іноді й підказує читачеві характер його переосмислення” [10, с. 79]. На думку І. Арнольд, назва, як і епіграф, належить до “сильних позицій тексту” і має значний вплив на сприйняття твору [див. 1].

На перший погляд, заголовок гуцульського оповідання «Терен у нозі» окреслює сюжетну перспективу, оскільки репрезентує основну проблему, висвітлену автором у творі. Проте ця назва проектується на головного героя опосередковано: коли малому Юрі гостра тернина, що залізла у ногу, врятувала життя, то для Миколи смерть хлопчика у річковій бистрині стала гострою колючкою для його сумління і таким чином врятувала від моральної загибелі.

Водночас назва оповідання «Терен у нозі» може послужити основою для прочитання крізь призму біблійних і фольклорних сюжетів про гріх та його покуту. Образ хлопчика, пораненого терновою колючкою, відсилає читача до численних біблійних історій, у яких йдеться про терен і страждання. Терен, з одного боку, символізує важкі життєві дороги, перешкоди, які потрібно подолати (“через терни – до зірок”), а з іншого – страждання і муки Христа. Привертає увагу й те, що «Терен у нозі» написаний того ж року, коли вийшов у світ третій том Франкових «Апокрифів і легенд з українських рукописів».

У оповіданні І. Франко використав свій улюблений композиційний прийом розповідати про події устами очевидця. У творі паралельно подано дві історії:

1) розповідь про таємничого потопельника та вплив цієї події на життя гуцула Миколи;

2) розповідь-розгадка Юри, що служить трактуванням першої.

Психологізм твору підсилюється постійним змішуванням реального з містичним. Читач не перестає сумніватися, чи сцена смерті невідомого хлопця в бистрині Черемоша реальна, чи породжена власною уявою Миколи Кучеранюка. Видається дивним, що ніхто не чув і не знає про дивну подію – смерть незнайомого хлопця у річковій бистрині, але головний герой відчуває тривогу і докори сумління протягом сорока років. Символіка числа сорок пов’язана із біблійними подіями: 40 років блукав єврейський народ після виходу із єгипетської неволі, 40 днів постив Ісус у пустелі, на 40-ий день після Великодня припадає Вознесіння Господнє. Згідно із народними віруваннями, 40 днів шукає пристановища душа покійника. Через докори сумління головний герой оповідання «Терен у нозі» не може померти, хоча чує поклик із потой-

біччя. Процес “покаяння-очищення” Миколи доволі тривалий. Він розтягнувся на сорок років. Не випадково старенький чернець під час сповіді не накладає на “грішника” жодної покути, бо він уже сам на себе її наложив. Головний герой зізнається, що навіть відбувши тайну сповіді, так і не знайшов умиротворення. Внутрішній неспокій Миколи передано через його самозаглиблення: “Все щось тягло мене з неперепертою силою на Черемош, і все, перепливаючи те прокляте місце пониже Ясенова, я мусив зазнавати того самого переполоху та тої самої муки, що й першого разу. Говорять, нібито є такі люди, що їдять аршинник* і при тім живуть довгі літа. І мені все здалося, що я один із таких отрутоїдів, що не можуть жити без вічної передсмертної тривоги” [т. 21, с. 383]. Ці переживання символізують поступове “переродження” головного героя. Не випадково Миколу всі його сусіди називають щасливим, адже він відчув на собі прояви Божого провидіння. Після символічної сповіді перед односельцями і “перед святим праведним сонцем” Микола помирає. За таких умов смерть головного героя сприймається не як трагічна розв’язка, а перехід до Бога. Микола не просто усвідомив свої провини, а визнав їх, “ословив” перед цілою громадою, усім світом, частинкою якого він був. Його душа відчула прощення й умиротворення.

Образ Миколи Кучеранюка поєднує у собі різні сфери буття – конкретну, на прикладі якої простежується реальна життєва історія, та філософську, пов’язану з метафізикою. Розповідь про невідомого хлопчика, смерть якого вразила головного героя та змінила його життя, сповнена містики: ніхто у селі не чув про цю подію, герой не був знайомим із жертвою водної стихії й ніколи не знав навіть імені потопельника. Хлопець, не промовивши до Миколи жодного слова, несподівано зник у воді, а далі сниться чоловіку у найбільш знакові моменти: “...тої самої ночі, якої зчинилася у нас та бійка, ясенівський хлопчище показався мені у сні. ... показує мені своє невимовно сумовите лице та всміхається до мене не то сумно, не то якимось злорадісно, а потім тихенько сховується в воду і щезає в ній безслідно. Я пережив у сні всі ті страшні почуття... і пробудився весь облитий потом, січучи зубами”; “коли вмерла моя жінка і зараз тої ж ночі втопленик знов показався мені у сні і всміхнувся до мене ще жасніше, ніж уперед...” [т. 21, с. 385]. Щоразу, коли “лиха сила” намагається взяти верх над Кучеранюком йому сниться потопельник, який нагадує про попередні гріхи. У молоді роки Микола “безтямно летів на свою загибель” [т. 21, с. 389], і ніхто не міг його змінити, а таємничий хлопець назавжди залишив слід у душі гуцула – став для нього терновою колючкою, що засіла у самісіньке серце. І. Денисюк, Л. Гаєвська, аналізуючи оповідання «Герен у нозі», вказали

---

* Аршинник – це латинська назва миш’яку, який може бути як ліками, так і отрутою.

на наявність у ньому параболічних* елементів, які дозволяють автору проникнути в царину вічного, загальнолюдського. Важливим компонентом параболічної оповіді є психологізм.

Якщо оповідь Миколи Кучеранюка про таємничого потопельника аналізувати як параболу, то розповідь старого Юри про терен у носі це ще одна парабола, яка розшифровує першу. Таким чином поєднуються дві сюжетні лінії новели. Сюжет параболи пов'язаний із терновою колючкою, яка поранила ногу та запекла в “самім серці”, проте врятувала від неминучої смерті, переносить читача у далеке дитинство Юри. Психологічне і параболічне в оповіданні І. Франка виступають в тісній взаємодії. Принцип параболи передбачає, що оповідь відходить від зображуваних автором подій (часу, обставин), а далі, рухаючись по кривій, знову повертається до зображуваного й таким чином породжує його філософсько-етичне осмислення та оцінку.

Фабульне ядро іншої параболи – це зустріч Миколи Кучеранюка, “найліпшого керманича на весь Черемош”, із незнайомим хлопчиком чотирнадцяти-п'ятнадцяти років, який загадково загинув. Це стало причиною тяжких переживань героя, “тріхом і мукою”, що перевернули його світ, і водночас джерелом спасіння гордого і свавільного гуцула. Чоловік вперше вважає себе винним, хоча ніхто не звинувачує його. Підсвідомість увесь час “викидає” образ нещасного потопельника у снах: “...мій гріх іще не спокутуваний, що душа втопленика ще не заспокоїлася і показується мені у сні лише тому, аби пошукувати на мні якоїсь провини”, хлопець “...все усміхається до мене жасним сміхом, і не говорить ані слова, і махає сніжно-білою рукою вниз за водою...” [т. 21, с. 386]. Миколі здається, що хлопець кличе його до себе. Згідно з гуцульськими віруваннями, потопельники належать до міфологічних істот з надприродною силою. У Франкових «Людових віруваннях на Підгір'ю» про потопельників написано, що “як чоловік утопить у воді, то він сам жиє на дні і хапає інших людей за ноги, тягне в воду, щоби й їх потопити” [цит. 11, с. 45]. А в «Гуцульщині» В. Шухевича, яку редагував І. Франко, сказано, що потопельники “небезпечні і для тих, хто сплавами ідуть; їм показуєси усьике” [там само]. Сніжно-біла рука потопельника асоціюється із чистотою і невинністю, яку Микола не врятував, тому зачинив своїй душі ворота до раю. Таким чином письменник поєднує у образі потопельника як поганські, так і християнські уявлення, що притаманно для гуцульського світогляду.

Миколин односельчанин Юра, який міг загинути у водяному валі, але вважає себе порятованим вищою силою, зумів пояснити Кучеранюку Божий задум: “Бог не хотів тобі дати загинути. То він і тобі вбив та-

---

* Парабола (від гр. *parabole* – зіставлення, порівняння) – притча, коротка казка, анекдот, алегорична розповідь повчально-моралізаторського змісту, яку включають до тексту, щоб активізувати увагу слухачів.

кий терен у сумління, що ти мусив почувати його шпигання весь свій вік... Се не був гріх, се була ласка Божа, що являлася тобі як болюче тернове шпигання..." [т. 21, с. 390]. Як підтвердження звучить оповідь про дитячу пригоду з "терном у нозі". Таким чином відбувається накладання двох парабол. Дослідники вважають, що "така двовимірна інтерпретація символу, побудована за принципом залучення мікросюжету в макросюжет, нагадує за формою євангельські притчі. Відмінність літературної форми полягає у тому, що символ міститься не в центральній сюжетній лінії, а в допоміжній, своєрідній "моралі", як у байці" [6, с. 385]. Терен у нозі й терен у сумлінні рятують як Юру, так і Миколу у різні періоди їхнього життя. Страждання подано як неодмінний компонент спасіння. Юра пережив фізичний біль, що зупинив його і не дав потрапити у водяний вир, а Микола сорок років вів внутрішній діалог з власною совістю: "Все мені здається, що на мні тяжить якась велика провина і не пускає мою душу від тіла. Кілько разів дивлюся, як сонечко сідає за горою, все мені видається, що там хтось золотими ключами замикає браму передо мною. ...Мучуся дуже, а вмерти не можу" [т. 21, с. 377]. Микола, на думку Юри, є вибраним, бо Бог проявив свою любов до нього, заопікувався його душею: "Кождий з нас не раз у життю бачив такі знаки Божої остороги, але не кождий видить їх, не кождий відчуває в них палець Божий, і тому так багато людей залітає в пропасть. Недаром говориться про таких в Євангеліях: «Мають очі і не видять, мають вуха і не чують» [т. 21, с. 390]. Біблійні та фольклорні образи значною мірою розширюють художній контекст і породжують у читача додаткові асоціації.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Структура твору засвідчує, що він поєднав у собі ознаки кількох жанрів. Напруженість сюжету, психологізм та несподівана розв'язка вказують на спільність із новелою. Проте за розміром «Терен у нозі» перевищує звичний для оповідання чи новели обсяг, тому текст прийнято аналізувати як "розтягнуте оповідання". Його специфікою є те, що у малій прозовій формі І. Франко зумів подати усю історію життя героя, психологічно аргументувати його "переродження". Одним із центральних у творі є мотив покути/порятунку. Поняття гріха прочитується як порушення відвічних норм життя, що вимагає покарання. За народними віруваннями, покутою за гріхи є терпіння, які роблять людину досконалішою і наближають її до Бога. Символом цього виступає терен. Параболічність оповіді, поєднання макросюжету та мікросюжету допомагає письменнику підняти важливі філософські проблеми, які знайшли своє продовження у інших оповіданнях гуцульського циклу.

Література

1. Арнольд І. Значення сильної позиції для інтерпретації художнього тексту / І. Арнольд // Іноземна мова у школі. – 1978. – № 4. – С. 60-70.

2. Вервес Г. Як література самоутверджується у світі / Г. Вервес. – К.: Дніпро, 1990. – 452 с.
3. Гасвська Л. Іван Франко. Романтизм, натуралізм, реалізм? / Л. Гасвська // Проблеми історії та теорії української літератури кінця XIX – поч. XX ст. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 112-165.
4. Гнатюк В. Нарис української міфології / В. Гнатюк. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2000. – 264 с.
5. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – початку XX століття / Іван Денисюк. – Львів: Академічний Експрес, 1999. – 280 с.
6. Комариця М. Тернова символіка у творчості І.Франка: джерела та літературний контекст / М. Комариця // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали міжнар. наук. конф. – Львів, 1998. – С. 384-389.
7. Кошечая И. Название как кодированная идея текста / Инна Кошечая // Иностранные языки в школе. – 1982. – № 2. – С. 8-10.
8. Кржижановский С. Поэтика заглавий [Електронний рерурс] / С. Кржижановский. – Режим доступу: <http://padabum.com/d.php?id=44913>
9. Лотман Ю. Структура художественного текста / Ю. Лотман // Об искусстве. – СПб.: Искусство – СПб, 1998. – С. 14-288.
10. Нямцу А. Поэтика традиционных сюжетов / А.Е. Нямцу. – Черновцы: Рута, 1999. – 176 с.
11. Салій О. Проблематика добра і зла в гуцульській прозі Івана Франка і Гната Хоткевича / О. Салій // Вісник Львівського університету: Серія філологічна (франкознавство). – Львів, 2013. – Вип. 58. – С. 42-60.
12. Франко І. Збір. творів: у 50 томах / І. Франко. – К.: Наукова думка, 1976-1986.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 16.03.2017 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Голодом Р. Б.*

THE MOTIVE OF PENITENCE/SALVATION IN THE STORY OF «BLACKTHORN IN THE LEG» BY IVAN FRANKO

N. M. Vivcharyk

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University; Ukrainian Literature
Department; 76018, Ivano-Frankivsk, 57 Shevchenko str.;
ph. +380(342)59-60-74; e-mail: kaf.lit@ukr.net*

The article analyzes the genre, plot and compositional features of «Blackthorn in the Leg», the story by Ivan Franko. It is proved that the title of the story serves as a primary ideological and semantic signal activating both the religious and the folklore context. There is a clear illustration of using parabola principle in the story, which allowed the author to combine two events, which had been too distant one from another in time, and «to

---

read» them through the prism of the motive of penitence/salvation. The image of thorn symbolizes the inevitable trials, which are to be overcome by any human being on the way of learning existential truths. By the flash fiction, Ivan Franko managed to retell the whole story of the hero's «rebirth» and to motivate it by the psychological means.

Key words: *genre, story, title, plot, composition, parabola, hero, psychological logic.*